

ЗРОЗУМІТИ ДОНБАС – ЗБЕРЕГТИ УКРАЇНУ або пастки позаісторичного мислення.

Юрій Теміров, Віце-Голова ІСДПА

Матеріал вперше надруковано в Безпековому огляді ЦДАКР «Виклики і Ризики», № 10, 2014.

http://www.slideshare.net/cacds_ukraine/buletin-10-cacds

Слабким місцем чисельних спроб осмислити і спрогнозувати ситуацію на Донбасі, розвиток української кризи в цілому, на наш погляд, є домінування інструментарного підходу, який базується переважно на ситуативному сприйнятті. Їм не вистачає системного бачення, яке передбачає інтерпретацію глибинної суспільної природи української кризи, чіткого визначення місця в ній донбаського сегменту.

Значною мірою таке становище є результатом потрапляння аналізу української кризи в пастки позаісторичного мислення, так званого *ahistoricism* в англomовному варіанті. (Для тих, хто бажає детальніше ознайомитися з цим явищем, рекомендую Buzan B., Little R. *The Idea of "International System": Theory Meets History // International Political Science Review. – 1994. – Vol. 15. – N 3. – P. 231-255.*) В нашому випадку найактуальнішими є наступні, пов'язані між собою, його прояви: розповсюджена теза про унікальність Донбасу; вільне поводження з концепцією «уроку історії» та позаісторичне тлумачення демократії.

Теза про «унікльність Донбасу» активно використовується обома сторонами конфлікту. В рафінованому вигляді ця теза в одних породжує химеру «локомотиву української економіки», «годувальника всієї України», особливих (ледве не на генетичному рівні) донбаських людей, а в інших – не менш фантастичну картину «вічно п'яної, обколотої, кримінальної, неосвіченої, антиукраїнської (знову ж таки все це майже на генетичному рівні) резервації». В обох варіантах одномірного сприйняття Донбас – це такий суспільний моноліт, в якому не має місця розмаїттю соціальних груп і підрегіонам. Показово, що цей моноліт розглядається в якості чужерідного тіла щодо України, а тому й політичні наслідки такого сприйняття схожі – відторгнення. Одні хочуть відокремитися від «хворої на фашизм» України, а інші видалити не менш фашистський «донбаський гнійник». Подібно середньовічним ескулапам обидва «Айболіти» пропонують лікувати невизначену хворобу «перевіреном» методом кровопускання та ампутації.

На нашу думку, ефективне лікування «донбаського нариву» передбачає усвідомлення наступного:

- всі регіони України є особливими, але не унікальними, тому що представляють підсистеми однієї суспільної системи;
- «донбаський нарив» - це гостра форма, специфічний симптом загальноукраїнської хвороби, через що ампутація тут не допоможе;

- «оздоровлення» Донбасу можливе лише за умов успішної терапії всього українського суспільства та застосування в рамках неї особливих «процедур» щодо регіону;

- успішна терапія вимагає правильного діагнозу.

Діагностика української кризи нерідко ускладнюється несвідомим блуканням в хащах «історичних паралелей» та «невивчених уроків Історії» або свідомим жонглюванням історичними прикладами. Ми вже розгледіли в Путіні реінкарнацію Гітлера, в анексії Криму – повторення Мюнхену, в позиції Заходу – нову «дивну війну» і багато що ще згадали з Історії. Питання: як це нам допомогло зрозуміти природу української кризи?

Історичні факти є унікальними (через неповторюваність людей та обставин), але при цьому можуть бути подібними, віднесеними до певного класу історичних явищ і процесів. Не забуваймо також про вплив таких факторів, як видатна особа та випадок. Це означає, що не варто шукати в Історії готових відповідей і рецептів, водночас ми здатні скористатися певними підказками в разі коректної класифікації подібних явищ і процесів.

Українська криза має багато ознак кризи незавершеної відкладеної модернізації. (Під модернізацією мається на увазі становлення індустріального суспільства, базованого на індивідуалістичних цінностях, громадянському вимірі, ринковій економіці та демократії, як правило у форматі нації-держави.) З подібними до наших проблем зіткнулися країни, які із запізненням (найчастіше під тиском гострих внутрішніх протиріч, поєднаних із зовнішніми загрозами) стали на шлях вимушено прискореної модернізації. Прискорена модернізація неодмінно супроводжується структурними перекосами, спричиненими порушенням гармонійності процесів у різних суспільних сферах. Найбільш очевидним проявом розбалансування виступає невідповідність високої динаміки технологічних та економічних перетворень природно уповільненим оновленням комплексу суспільних цінностей, які є основою громадянського суспільства, політичних режимів та інститутів.

У міжвоєнний період в Європі від Піренеїв через Апеніни та Балкани до Росії (включно) простягнувся своєрідний «пояс відставання» з виразним авторитарно-тоталітарним політичним оздобленням. «Білою вороною», на перший погляд, у цьому «поясі» виглядає технологічно, економічно, культурно передова Німеччина. Насправді, вона скоріше представляє класичний приклад політичних наслідків структурних перекосів в умовах прискореної модернізації. Один німецький історик влучно пояснив крах республіки та встановлення нацистської диктатури – за короткий період Веймару німці так і не встигли перетворитися з підданих на громадян. Додамо, що ліберальний режим Веймарської республіки не відповідав стану німецького суспільства, потребам завершення модернізації.

За роки незалежності українці стають, але ще не перетворилися на громадян. Концентрованим системним уособленням наших проблем, а отже, й ключем до їхнього вирішення є розповсюджені в суспільстві колективістсько-патерналістські цінності. Україна вступила в незалежність в

умовах незавершеної модернізації, негативні наслідки чого багатократно підсилені та ускладнені руйнівним впливом експерименту радянської модернізації тривалістю в кілька поколінь. В індустріальному та урбанізованому Донбасі домінування колективістсько-патерналістських цінностей було особливо відчутним. Тим не менше, на зорі незалежності Донбас, населений людьми переважно об'єднаними у великі колективи, готовими слухняно слідувати дороговказу, міг стати як локомотивом успіху, так і гальмівним башмаком. усе залежало від тих, хто визначав шлях. Розбудова олігархічно-кланового капіталізму перетворила Донбас на небезпечне вогнище запалення, яке підживлює метастази по всій країні.

Швидку трансформацію совка в олігархічний капіталізм забезпечили радянсько-партійна номенклатура та «господарський актив» (так звані «червоні директори»), саме вони в решті решт створили «розум, честь та совість» нового режиму – Партію регіонів. Комуністично-господарська номенклатура радянських часів достатньо природньо інтегрувалася в номенклатуру кримінально-олігархічну – правила гри принципово не змінилися, лише називалися тепер інакше – «поняття». Успіх цього процесу забезпечили заражені колективістсько-патерналістським вірусом великі колективи людей, готові жити розумом нових господарів. Реальність кореліції в ланцюжку «індустріально-урбаністичний характер регіону – колективістсько-патерналістські цінності – нова-стара номенклатура – сепаратизм-тероризм» засвідчує те, що найслабкішу схильність до сепаратизму (принаймні системного, організованого) виявили мешканці найменш індустріалізованих та урбанізованих районів Донбасу.

Таким чином, сучасна ситуація на Донбасі – це жорстка системно довершена олігархічно-номенклатурна модель, своєрідний «пілотний проект», який намагалися реалізувати в масштабах України. Йдеться про суспільний уклад, системне явище із взаємопов'язаними економічними, соціокультурними, ідеологічними, політичними підсистемами. Колективістсько-патерналістські, антиукраїнські настрої мають потужний соціально-економічний фундамент, активно підживлюються та спрямовуються відомими суспільно-політичними інститутами – органами місцевого самоврядування, партією регіонів (а тепер її її клонами на кшталт партії розвитку України), комуністами, кишеньковими профспілками та іншими псевдогромадськими об'єднаннями, УПЦ МП.

Водночас суспільство Донбасу не є моноукладним. За всіх несприятливих умов маємо в усіх сферах регіону елементи справжніх індустріального і навіть постіндустріального (інформаційного) суспільних укладів, представлених зацікавленими займатися чесним конкурентним бізнесом, недержавними громадськими об'єднаннями, в решті решт людьми, які не заражені колективістсько-патерналістським вірусом.

Із трьох «гвинтівок», які ми повісили на стіну на початку матеріалу, ще не «стріляла» та, що уособлює позаісторичне ставлення до демократії. Практично всі роки незалежності триває дискусія щодо прийнятної моделі демократичного режиму (найактивніше стосовно форми правління –

президентська чи парламентська). Слід зазначити, що абстрактно-теоретична демократія на практиці існує лише в певних історичних формах, які відповідають конкретним історичним обставинам, в тому числі особливостям стану абсолютно конкретного суспільства. В Історії демократизація виступає не актом, а процесом, процесом становлення демократії, поступового просування до більш досконалих стандартів демократії. Поставте собі питання: Чому Британії знадобилася серія парламентських реформ? Чи була Британія демократією на початку ХІХ ст., коли виборчі права мали до 5 % дорослого населення? В Британії усвідомлювали, що вони можуть бути надані лише тим, хто здатен ними відповідально скористатися. Поширений у багатьох країнах майновий ценз є в цьому контексті аж ніяк не випадковим. Пригадаймо, як скористалися своїми політичними правами ті, хто в одному мить «із ніхто перетворився на все». Вимальовується сумний факт неготовності українців до загального виборчого права. Не маю ілюзій щодо можливості його скасування, але переконаний у необхідності мінімізації його наслідків.

Тепер стосовно форм правління. До речі, в палких обговореннях саме цього питання найчастіше спостерігається безвідповідальне жонгливання історичними прикладами. Звернімося до історичних тенденцій, які достатньо переконливо проявилися. Парламентська (парламентсько-президентська) форма правління може бути ефективною за умови розвиненої партійної системи, яка, в свою чергу, вимагає певного рівня політичної культури, який «не падає з неба», а є складовою загального стану суспільства. В Україні явний дефіцит класичних масових ідеологічних партій, який унеможливорює конче потрібний країні рівень стабільності парламентської більшості, уряду, ставить під сумнів ефективне завершення модернізації. Президентська (президентсько-парламентська) модель має не менше ризиків, але більше конструктивного потенціалу. Те, що у Франції Ш. Де Голль поховав ІV Республіку й створив V Республіку, пояснюється не тільки його особистими амбіціями, але й хронічною нестабільністю Четвертої республіки (міністерська чехарда, постійна переконфігурація «шестигранного» парламенту), успадкованої, між іншим, від Третьої. Інакше кажучи, критерієм вибору форми правління повинні бути не абстрактна демократичність, а ефективність державного управління, спрямованого на прогресивний розвиток.

Які практичні рекомендації можуть бути зроблені на основі наведених вище роздумів? Окреслимо *положення, які видаються принциповими* в подоланні сучасної української кризи:

- Стратегія подолання кризи повинна базуватися на чіткому розумінні її суспільної природи (одна з інтерпретацій такої природи запропонована вище).

- Ситуація на Донбасі є гострим проявом загальноукраїнських проблем, її врегулювання слід здійснювати в контексті загальної «терапії» із застосування специфічних інтенсивних методів.

- Представники олігархічно-номенклатурних кланів (національного та місцевого рівня) несуть пряму відповідальність за організацію та розпалювання сепаратистського руху на Донбасі.

- Стратегія виходу із кризи передбачає гармонізацію довгострокових, середньострокових і короткострокових завдань, які мають визначений зміст і терміни реалізації.

- Загальна мета стратегії – системне руйнування олігархічно-номенклатурного укладу, консолідація та підтримка тих сегментів суспільства, які дозволять успішно вирішувати двоєдине завдання завершення модернізації та просування на шляху постмодерну. Донбас потребує не простого відновлення, а реконструкції подібної до Реконструкції американського Півдня після громадянської війни, коли мішенню федерального уряду став саме місцевий уклад життя.

Деякі пріоритетні заходи:

- Повернення до президентсько-парламентської форми правління.
- Перетворення Реконструкції Донбасу (контрольованих Україною територій) на інтенсифіковану складову (своєрідний «пілотний проект») загальноукраїнських реформ.

- Примушення до лояльності (як мінімум) олігархічних груп, забезпечення їхньої трансформації в «нормальні» фінансово-промислові групи. При цьому оздоровлення «правил гри» на ринку слід поєднувати з тиском, який базується на активному розслідуванні минулих незаконних бізнесових схем, притягненні до відповідальності за підтримку сепаратистського руху.

- Створити правові, організаційні та фінансові умови розвитку чесного бізнесу, сприяти давно назрівшому технологічному оновленню та галузевому репрофілюванню Донбасу. Відновлення зруйнованої інфраструктури варто здійснювати на нових технологічних та структурно-галузевих засадах.

- Максимально ефективно використання існуючих правових інструментів для притягнення до кримінальної відповідальності та/або відсторонення від політичної діяльності активістів режиму Януковича та сепаратистських рухів, насамперед із числа членів партії регіонів (її теперешніх клонів), КПУ, інститутів центральної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань, УПЦ МП. У разі необхідності прийняти спеціальні закони на кшталт «заборони на професії» в ФРН часів холодної війни. Істерію щодо порушення демократичних норм можна «гасити» посиленням на антитерористичне законодавство європейських країн і США, які пішли на певне обмеження прав і свобод в ім'я національної безпеки. Покладатися на вибори як на найкращий спосіб люстрації якнайменше наївно.

- Особливу увагу приділити десепаратизації засобів масової інформації та освітньої сфери. В останній покарання за антидержавну

діяльність потрібно здійснювати особливо жорстко та послідовно. Поряд з цим необхідно прискорити оновлення методичних засад навчання, які повинні орієнтуватися не на просте засвоєння та відтворення інформації, а вміння працювати з інформацією, формулювати та обґрунтувати свою думку.

- Консолідувати проукраїнське громадянське суспільство Донбасу (в якості основи можна розглядати відроджений Комітет патріотичних сил Донбасу), яке у взаємодії з оновленим місцевим самоврядуванням та осередками проукраїнських політичних сил повинно вже вчора вести інформаційно-роз'яснювальну роботу з конкретними людьми, а не абстрактними структурами. Сильним кроком з боку влади могло б бути включення представників патріотичних сил Донбасу в переговорний процес щодо подальшої долі регіону. Це дозволить чути голос не тільки сепаратистського, але й українського Донбасу.

- Проукраїнським політичним партіям слід нарешті зайнятися на Донбасі системною роботою, не підміняти її символічною територіальною присутністю та медійно розкрученими піар-наскоками.

На завершення: війна з терористами та російськими окупантами не відкладає модернізацію, а робить її гостро актуальною – без її успішної реалізації неможлива повна та остаточна перемога.